
KOSOVO – MESTO GDE MRTVI GOVORE

BATON HADŽIJU
S engleskog preveo Dejan Ilić

Kosovo je mesto na kom mrtvi govore kao i živi, možda i glasnije. Mrtvi su nigde i svuda. Neki nikada neće biti pronađeni, a ostali su rasuti po bezbrojnim grobovima, kostiju pomešanih sa ruševinama nekada lepih seoskih kuća, a njihovi poslednji trenuci zapisani su u pamćenju i na licima onih koji su preživeli.

Čini se da je ovde svako u bliskom odnosu sa mrtvima. Gotovo svako selo, svako susedstvo, svaka porodica bili su na neki način žrtve nemilosrdnog ubijanja, čije razmere postaju očigledne tek sada kada su se mirovne trupe NATO-a rasporedile širom Kosova i kada se prognani Albanci vraćaju nazad.

Kada se vrate svojim nekada velikim kućama, stanovnici Kosova pronalaze jedino ruševine. O broju mrtvih još se samo nagađa; vojni zvaničnici i radnici zapadnih humanitarnih organizacija kažu da je možda i deset hiljada ljudi ubijeno u orkestriranoj kampanji zločina koju su sprovodile srpske policijske i paravojne jedinice.

Nekada pronalaze tragove zločina na pragovima svojih kuća. Bunari su puni delova tela, a leševi se još nalaze tamo gde su ljudi bili ubijani dok su obavljali svakodnevne poslove, kuvali ručak ili gledali televiziju.

"Ubijanje je omiljena veština", napisao je pisac Čarls Simić, Jugosloven po rođenju, u svojoj knjizi *Fabrika siročadi*, zbirci pesama i eseja objavljenoj prošle godine. "Stalno je usavršavaju i nikada nisu zadovoljni postignutim", kaže on.

S druge strane, seljak iz Kruše misli da će njegove oči uvek biti uprte u scenu zločina. "Preteško je već i samo biti ovde", rekao je pre nekoliko dana. "Na neki način svi su mrtvi, čak i oni koji su ostavljeni da žive", dodaje. Ima dece koja ništa ne osećaju, nisu tužna, samo su prazna. "Ima starih koji samo plaču. Devojke

koje su silovane – mislim da one o tome neće reći ni reč, ali njihovi životi su uništeni. A to je jednako strašno i za muškarce. Oni su se zakleli da će zaštititi svoje porodice, a nisu mogli to da urade. Na gotovo svakom zidu nalazi se grafit: Umri."

Mora da je bilo i gnevni Albana- ca koji su takođe ubijali. Moramo da kažemo da i taj zločin ima isto lice, jer zločin ne osuđuje- mo zbog "kvantiteta", nego zbog "kvaliteta". Neki od njih su bili toliko mnogo povređeni da nisu mogli da oprostite. Možda su čak ubili ne- dužne. To je Kosovo danas.

Mnogi gradovi bili su bombar- dovani – od Vukovara je ostao prah, Sarajevo je uništeno. Od Mostara gotovo da ništa nije ostalo. I sve se ovo dogodilo u ratnom vrtlogu i ne mogu da kažem šta je bilo najteže. Grozno sam se osećao dok je bombardovano Sarajevo, kada su se dogodili Vukovar i Srebrenica, ali Kosovo je za mene bilo zaista bolno. I dok su se sve ove grozne stvari događale, Beograd nije reagovao. To se mora naglasiti. Gledano iz Be- ograda, sve se ovo događalo "iza brda" i ljudi u Beogradu nisu bili zabrinuti u vreme bombar- dovanja Sarajeva. Oduvek se govorilo da Al- banci moraju da odu iza Prokletija. I meni je to oduvek zvučalo idiotski. Nikada nisam vero- vao da bi to moglo da se dogodi. Nisam vero- vao da bi zločin mogao da se izjednači sa ovim idiotizmom koji se proteklih godina toliko če- sto isticao.

Prošle su nedelje otkad je NATO okončao bombardovanje srpskih ciljeva. Ali ne možemo da kažemo da je rat završen. I od dana kada su međunarodne jedinice umarširale na Kosovo, prvi put od vremena Drugog svetskog

rata, umarširale u zemlju opterećenu nasiljem i košmarom, otpočeo je novi sukob, iako ne otvoreno. Na tlu Kosova je KFOR, ali još ne u potpunom sastavu. Ubistva i ubistva iz osвете događaju se u polulegalnom okruženju. Čini se da se obe strane spremaju za konačan obračun.

Čini se da je međunarodna zajed- nica nekako usamljena u zalaganju za multiet- ničko, građansko i tolerantno društvo. Jedna grupa Albanaca, ne tako mala, koji su izgubili svoje voljene u varvarskoj i nasilničkoj kampa- nji, smatra da su pozivi na "suživot sa susedi- ma" puko ponavljanje socijalističke prošlosti kada se pozivalo na bratstvo i jedinstvo. Razu- mljivo je to što međunarodna zajednica misli drugačije. Ali kako da obični ljudi koji su vra- tivši se iz prognanstva pronašli crne rupe na mestu svojih bogatih poseda razumeju tu poru- ku. Sasvim je prirodno da želja za osvetom vri u grudima svakog od njih. Otuda nisu neočekiva- ne sporadične osвете nad "našim susedima". Isto su ponovili i predsednik Sjedinjenih Drža- va i ministar spoljnih poslova Nemačke.

I tako stižemo do pitanja o kojem se toliko raspravlja – postoji li kolektivna kri- vica? Ako i ne, postoji makar kolektivna odgo- vornost. Nije bilo retko da se posle Drugog svetskog rata Nemci smatraju kolektivno krivi- ma. Istina je da su mnogi pisci (T. Man, B. Breht i drugi), umetnici, intelektualci, da ka- žem, pamet društva, potražili utočište u dru- gim zemljama. Otuda se danas u javnom mnjenju Nemačke uglavnom čuju glasovi pro- tiv svaljivanja kolektivne krivice na Srbe. Može biti da Nemci, u čije su ime Hitlerove bande počinile stravične zločine, više znaju o kolek- tivnoj krivici.

Može li Srbija da se uči na posleratnom iskustvu Nemačke? Svakako. Prošle je nedelje nemački parlament usvojio plan o izgradnji spomenika žrtvama nacizma, koji će biti postavljen odmah pored Branderbuške kapije, istorijskog mesta od nacionalnog značaja za Nemce. Odluci je prethodila duga rasprava.

Intelektualci iz različitih oblasti raspravljali su o ovoj ideji i nedoumicama koje su je pratile. Može li se saučešće sa žrtvama izraziti u betonu? Jedni su mislili da može, drugi da ne može. Rasprava o zločinima koji su počinili Nemci završena je. I uvek su tu opomene da se prošlost ne sme zaboraviti. Neki bi mogli da kažu da je posle pedesetak godina verovatno došlo vreme da se okonča rasprava. Ali posle etničkog čišćenja, posle istinske katastrofe, nemačka javnost svesna je činjenice da suočavanje sa istinom i zločinima, uz bol i pokajanje, pomaže da se spreče isti zločini u budućnosti. A šta je sa Srbijom? Za vreme kampanje NATO-a, jedan srpski pisac i književni kritičar smatrao je da su u Srbiji već načinjeni nužni koraci ka navodnom suočavanju sa zločinima počinjenim u prošlosti, jer su objavljene knjige koje govore istinu o ratu u Bosni i Hrvatskoj. Čudno je, međutim, da se ovako lako može očistiti od takvih zločina. Četiri ili pet knjiga o istini, o zločinima, i – to je to. Srbija može da krene ka Evropi, gde će je srdačno dočekati.

S druge strane imamo nemačko iskustvo, koje svedoči o intenzivnom pedesetogodišnjem razdoblju suočavanja sa zločinima koje je počinio Hitler. Rasprave o holokaustu potrajaće u Nemačkoj još za dve ili tri generacije. Dok je u Srbiji to pitanje rešeno sa četiri ili pet knjiga. Nema sumnje da su stavovi ovog

srpskog kritičara, pametnog, ali i lukavog, daleko od stvarnosti.

Ima već trinaest godina od objavljivanja ozloglašenog Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti. Prošle nedelje Srpska pravoslavna crkva pripremala je izjavu kojom bi u ime svojih vernika zatražila oprostaj od Albanaca zbog zločina koje su nad Albancima počinile srpske paravojne, vojne i policijske snage. Preneta je i izjava srpskog patrijarha Pavla, koji je rekao da posle ovih gnusnih zločina "moramo da tražimo oprostaj ako hoćemo da spasimo svoje duše". Posle trinaest godina to treba da bude tek prvi korak. Za njim moraju da slede i drugi, ubedljiviji koraci. Jer ne smemo zaboraviti da je srpska crkva bila popustljiva prema ovim zločinima i da je ćutala o njima tokom prošlih trinaest godina. Ćutala je na svoju sramotu.

Ovih dana glavna je vest da je Sinod Srpske pravoslavne crkve zatražio da se Milošević povuče sa položaja zarad dobrobiti Srbije. Razmišljao sam o ove dve stvari: to su isti oni ljudi, isto ono sveštenstvo koje je kroz istočnu Srbiju nosalo uokolo kosti kneza Lazara, i gde god su stigli sela su kasnije bila spaljena i otpočinjao je rat. Srbija na svojoj duši nosi mnoge grehe za ratove u bivšoj Jugoslaviji, a Srbi sada peru ruke i za sve krive Miloševića. Razume se, Milošević snosi najveću krivicu, ali takva je priča o Kurbanu. Ne smemo sumnjati u to da je Milošević Kurban, i da je kriv, ali ne smemo sumnjati ni u to da su pravoslavna crkva, Akademija nauka i umetnosti, intelektualci u Srbiji takođe krivi. Odvratna mi je ova priča o Kurbanu i očišćenju duša. Slobodan Milošević nije palio kuće na Kosovu. To su radili neki Srbi.

Oni su to radili svojom voljom i često sa zadovoljstvom, prema svedočenjima očevidaca koja tek sad prikupljaju novinari, sudski istražitelji i pripadnici mirovnih jedinica NATO-a.

Većina Srba koji su sistematski rušili kuće svojih suseda sada odlaze. Njihove kuće spaljene su onog trenutka kada su se kući vratile prve albanske izbeglice. Rezultat svega toga je da procenat srpskog stanovništva u Peći ubrzano teži novoj demografskoj brojci: nuli. Srbi koji odlaze sa Kosova nisu žrtve novog etničkog čišćenja, niti je njihov odlazak posledica nepravdnog zahteva za utvrđivanje kolektivne krivice, kako kažu brojni apologeti. Oni su žrtve vlastite podrške svojoj zajednici, oni su podržali Miloševićev rat. Kao pojedinci oni bi mogli biti nevini, ali Srbi su u jednom nacionalnom činu svesno pokušali da ubiju Kosovo. Ovaj pokušaj institucionalizovali su i sproveli njihovi nacionalni vođi koji su ostali na vlasti. Kampanja kojom je Albance trebalo podvrgnuti potpunoj i apsolutnoj srpskoj političkoj volji dovela je do još jednog, četvrtog poraza Srba, sa svim njegovim posledicama.

Milošević je izvršilac, on je uvek slušao druge. On je radio ono što su mu govorili Mirjana ili Akademija nauka, ali i Srpska pravoslavna crkva. On nije imao velike ideje, čak i u negativnom smislu, poteze je povlačio kao da je pod hipnozom. Miloševićem je neko upravljao. On je zločinac, ali ne može se samo on teretiti za ono što je u proteklih deset godina učinila čitava zajednica. Isti ljudi sada u Srbiji slave pobjedu. Ovo je zabavan deo. Neki ljudi koji su se vratili u Peć ušli su u grad s tri prsta pobjednički podignuta u vis. Bili su ponosni na zločine koje su počinili. Ne znam kako

da živim sa ljudima koji, čak i u prisustvu sveštenika i srpskih vođa, slave zločine i ubijanje. Čak i pored međunarodne zajednice.

Bitka na Kosovu bila je mala bitka i nije bila okončana onako kako se završavaju veće bitke – poput bitaka sa Turcima, na primer poput bitke na Marici. Niko ne zna ko je pobedio u toj bici... Isprva se mislilo da su Srbi pobedili, pa su tako bitku u kojoj nisu poraženi Srbi 500 godina slavili kao poraz. A sada kada su zaista izgubili, poraz ne može biti jasniji i očigledniji. To nam pokazuje da živimo u blesavom svetu, u svetu iščašenih kategorija i vrednosti. I sada nema sumnje da su, pošto su bili izloženi takvoj agresiji lažima, ljudi u Srbiji poludeli, jer u dugotrajnoj Miloševićevoj vladavini mora postojati i činilac ludila. Ovo znači da Srbija nije proizvod Miloševića. Naprotiv, Milošević je proizvod Srbije. Srbi su dugo činili zločine i to se završilo masovnim grobnicama na Kosovu. Zbog toga suživot u doledno vreme neće biti moguć. U najboljem slučaju biće moguć život jednih pored drugih.

Srpsko nasilje nije počelo 24. marta 1999, dana kada je NATO otpočeo bombardovanje Srbije, ni marta 1998, kada se dogodio masakr u Drenici, ni 1988. ili 1981. To je čitavo jedno razdoblje mržnje i jačanja rasizma naglašavanjem da su Srbi rasno nadmoćniji od Albanaca, razdoblje koje traje bar od 1912. Suočeni sa gotovo stogodišnjim fizičkim i psihološkim terorom, Albanci su takođe, sasvim prirodno, gajili veliku mržnju prema Srbima. Ali to je mržnja potlačenih, žrtva se omalovažavanjem suprotstavlja onome ko o njoj sudi – srpskoj državi. Ovo je glavna razlika između srpske mržnje prema Albancima i al-

30

banske mržnje prema Srbima. Mržnja žrtve prema osvajaču nikada nije ista kao mržnja osvajača prema žrtvi.

Predstavnici međunarodne zajednice koji se u velikom broju razmeštaju po Kosovu da bi započeli težak proces uspostavljanja mira moraju biti svesni toga da se mi posle svega ovoga ne možemo okrenuti normalnom, svakodnevnom životu kao da se ništa nije dogodilo. Za sada, suživot je divna iluzija. Pa ipak, ostvarenje ove iluzije jeste moguće, ali ono se može postići samo onda kada Srbi budu iznedrili političara poput Viliya Branta, nemačkog kancelara iz sedamdesetih, koji je u činu pokajanja kleknuvši odao poštu žrtvama u varšavskom getu. I 99 odsto Nemaca bilo je duhom uz njega u tom činu. Nemačkoj je bilo potrebno gotovo tri decenije da se to dogodi, ne zato što je nedostajala volja, nego zato što se u tom razdoblju u velikoj meri desilo otrežnjenje. Koliko će vremena biti potrebno Srbiji da se očisti od zločina koje je počinila? I da li će se ikada dogoditi da jedan srpski političar zatraži oproštaj za zločine koje su počinili njegovi sunarodnici? Da bi se ovo desilo što pre, morala bi makar srpska crkva da zatraži oproštaj, kao što je i pokazala volju da to učini. Ona to treba da uradi odmah, treba da zatraži oproštaj pred nekom masovnom grobnicom ili na mestu zločina, poput Croatia e Madhe, gde je više od 120 ljudi, albanskih žena, dece i muškaraca bilo pobijeno.

Stravične stvari su se dogodile na Kosovu, i na to ne treba trošiti reči. Mislim da u ovom trenutku na Kosovu nema šta više da se uradi. Teško je pomisliti da ljudi koji su sve ovo izdržali mogu da prihvate da žive unutar granica Srbije ili Savezne Republike Jugoslavije. Ako

je svet imao hrabrosti da podeli Nemačku kao državu i Nemce kao narod s namerom da osudi i kazni zločin, ne vidim zašto bi Kosovo trebalo da se pripoji Srbiji u okviru Jugoslavije zarad zločina i srpskog kolektivnog ćutanja. Posle svega što se dogodilo Srbija oplakuje mostove a čuti o zločinima. Ne verujem da Kosovo može da živi sa zločinom i sa ljudima koji su pod jastukom čuvali mač smrti za Albance. Srbi su 120 godina imali priliku da žive sa Albancima. Umesto toga, počinili su masakre i progone. Albanci ne mogu da brišu svoja sećanja svakih dvadeset godina. Stoga Albanci ponovo moraju da oproste, ali ne i da zaborave. Zločin mora da bude kažnjen i onda možemo da živimo kao susedi. S druge strane, Srbija nema moralno pravo da vlada Kosovom.

Za ostatak sveta, sadašnji srpski napori svode se na to da se ništa ne preduzima i to može samo da odloži nacionalno preispitivanje koje Srbi treba da izvrše zarad samih sebe i svog društva. Rat i to što u Srbiji nema opozicije svedoče da srpski politički okvir nije zasnovan na strahovladi policijske države nego na dobrovoljnom staljinizmu. Cenzura i propaganda ne mogu potpuno da objasne opštu nezainteresovanost za kosovsku golgotu. Kada govorimo o reagovanju srpskog javnog mnjenja, nije bilo velikih razlika između onih kojima su bili dostupni zapadni izvori informisanja i onih kojima nisu. Pojedinci su uzimali slobodu da pred zapadnim novinarima kritikuju Miloševića, ali srpske političke stranke nisu raspravljale o besmislu i nemoralnosti ovog rata. Umovi su bili zatvoreni a srca okamenjena na način koji je, iskreno govoreći, teško zamisliti na kraju dvadesetog stoleća.

S obzirom na sve ovo, važno je za sve nacije da pronađu način da nastave da izražavaju moralnu osudu jer postupci režima to zaslužuju. Samo takva osuda može da prisili Beograd da započne bilo kakve promene. Srbi ne smeju da budu ostavljeni da pate u izolaciji i postanu još gnevniji. Odnosi koje Zapad ima sa Beogradom danas moraju da se zasnivaju na promeni a ne na obnovi koja bi Srbima jedino pomogla da izbegnu bolne posledice vlastitog zla. Oni mogu imati vođe ogrezle u krvi, oni mogu imati i ekonomsku pomoć za obnovu i suživot sa drugima. Ali ne mogu imati i jedno i drugo.

Ovaj tekst napisan je nekoliko nedelja posle dolaska jedinica KFOR-a na Kosovo. Do sada nije bio nigde objavljen. Tekst je od Batona Hadžijua tražio profesor Buckley sa Univerziteta George Town za objavljivanje u zborniku o Kosovu.

Tekst smo dobili od Batona Hadžijua umesto odgovora na pitanja koja smo mu poslali u želji da sa njim napravimo intervju. Gospodin Hadžiju je smatrao da ovaj tekst napisan pre godinu dana može da zameni sve što bi on danas eventualno rekao odgovarajući na naša pitanja. Uz tekst, kao dodatak, gospodin Hadžiju je poslao i novogodišnju čestitku.

32

Baton Haxhiu je glavni i odgovorni urednik *Koha ditore*. Publicista je i politički analitičar. Dobitnik je nagrade Komiteta za zaštitu novinara iz Njujorka (Comity for Protection of Journalists - New York) za najboljeg novinara u 1999.